

УДК [930.22+338](477)

В. В. ГОРЕВА*

**РОЗВІДКИ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛІЇ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПЛАНУВАННЯ
І НОРМАТИВІВ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНИХ
ТА ІНФОРМОЛОГІЧНИХ ДОКУМЕНТОЗНАВЧИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ У 1960–1980-х рр.**

Проаналізовано дослідницьку діяльність Української філії науково-дослідного інституту планування і нормативів при Держплані СРСР у м. Києві у сфері економічних та інформологічних документознавчих досліджень. На основі проведеного історіографічного аналізу наукової продукції Української філії висвітлюються документознавчі розвідки цієї інституції, що здійснювалися в УРСР у 1960–1980-х рр.

Ключові слова: економічні документознавчі дослідження; інформологічні документознавчі дослідження; діловодство; уніфікація і стандартизація документації; інформаційні потоки; автоматизація та оптимізація управління.

Дослідницька діяльність Української філії науково-дослідного інституту планування і нормативів при Держплані СРСР у м. Києві (далі – Українська філія) в сфері економічних та інформологічних документознавчих досліджень в Україні припала на 1960–1980-ті рр¹. За цей час відповідно до покладених на неї завдань ця науково-дослідна установа здійснювала наукові дослідження діловодства як ефективного чинника економічного розвитку в галузі удосконалення управління народного господарства² та досліджувала системи потоків документації різних установ та організацій союзних республік³, що було особливо актуальним для впровадження автоматизованих систем управління. Проте архівні джерела з наукового доробку цієї інституції недостатньо вивчені сучасним документознавством і потребують комплексного узагальнення⁴. Охарактеризувавши зміст та сутність здійснених документознавчих досліджень Української філії в УРСР у другій половині ХХ ст., ми виявимо чинники, що впливали на процес економічних документознавчих розвідок Української філії в 1960-х рр. Також ми зможемо проаналізувати зміст інформологічних розвідок Української філії в контексті вивчення потоків інформації та визначити роль документознавчих досліджень фахівців Української філії.

* *Горева Вікторія Володимирівна* – головний спеціаліст відділу нормативно-методичного забезпечення діловодства Державної архівної служби України.

Організаційні витоки Української філії починаються з лабораторії вдосконалення організації управління промисловістю при СКБ заводу верстатів-автоматів ім. М. Горького Київського раднаргоспу, яка була створена за постановою Уккраннаргоспу № 142 від 9 травня 1964 року⁵. Саме тоді Київський раднаргосп запропонував створити установу (науково-дослідне підприємство) відповідно до рівня механізації функцій управління, планування, аналізу і обліку в різних галузях промисловості, щоб мати можливість на них опробувати методи планування і визначити основні умови ефективного використання обчислювальної техніки та раціональної організації управління підприємством.

У січні 1966 р. на базі Лабораторії згідно з наказами Держплану СРСР від 18.01.1966 і Держплану УСРС від 07.09.1966 створено відділ наукової організації управління народним господарством науково-дослідного економічного інституту Держплану СРСР⁶. У червні 1966 р. відповідно до Розпорядження Ради Міністрів СРСР від 30.09.1966 № 478-р., наказу Держплану СРСР від 07.09.1966 № 1020 здійснено передачу науково-дослідному інституту планування і нормативів (далі – НДПіН) при Держплані СРСР зазначеного відділу наукової організації управління, який перейменували на Українську філію науково-дослідного інституту планування і нормативів при Держплані СРСР у м. Києві⁷. Підставою для діяльності установи слугувало загальне положення про науково-дослідні, конструкторські, проектно-конструкторські та технічні організації, затверджене постановою Держплану Ради Міністрів СРСР з науки і техніки від 13.11.1970 № 427 та статуту НДПіН⁸.

Основними завданнями⁹ було проведення разом з НДПіН наукових досліджень й участь у розробках:

- методичних і методологічних проблем планування в промисловості, а також використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища;
- методології створення системи техніко-економічних норм і нормативів для планування народного господарства;
- методичних проблем удосконалення систем управління;
- методичних проблем упровадження в планування економіко-математичних методів і обчислювальної техніки.

У листопаді 1991 р. наказом від 25.11.1991 № 60-К Постанови Державної економічної Ради Кабміну України Українська філія ліквідована. На її базі створений Національний інститут економічних програм при Колегії з питань економічної політики Державної Ради України¹⁰.

Здійснення економічної реформи в повоєнному періоді УРСР, перехід промисловості на так звані нові методи планування та економічного стимулювання виробництва мали, на думку тогочасних реформаторів, підвищувати вимоги до органів управління промисловими підприємствами в 1960-х рр. для забезпечення зростання економічної ефектив-

ності їх діяльності¹¹. У методології народногосподарського управління центральне місце посідав економічний метод, сутність якого полягала у взаємозв'язаному визначенні матеріальних, трудових, фінансових ресурсів і потребу в них¹². Збільшення потоку інформації, пов'язаного зі зростанням обсягів виробництва, призвело до збільшення трудовитрат для її отримання, зберігання і опрацювання. Стало зрозумілим, що без технічного формування, передавання та опрацювання інформації неможливо ефективно оперувати нею, навіть за умови збільшення кількості працівників.

Державним планом науково-дослідних і експериментальних робіт на 1966 р., затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 20.11.1965 № 975, було передбачено розроблення систем документування та вимог до створення документів в управлінні установ і підприємств з урахуванням обчислювальної і організаційної техніки¹³. Однією з науково-дослідних установ, на які було покладено розроблення загальних засад документування управлінської діяльності, оформлення службового листування та деякі інші питання, пов'язані зі створенням Єдиної державної системи діловодства (далі – ЄДСД) в СРСР, була Українська філія.

Економічні документознавчі дослідження Української філії полягали в дослідженні стану системи діловодства в органах влади УРСР та інших установах з метою його удосконалення та оптимізації. Досліджуючи удосконалення системи діловодства та форм управлінської й галузевої документації, науковці Української філії з'ясували вплив організаційних умов на ефективність науково-технічного прогресу. Організаційно-економічні умови підвищення ефективності науково-технічного прогресу полягали в розробленні пропозицій щодо підвищення якості продукції народного господарства, його планування і управління за допомогою реалізації науково та технічно обґрунтованої системи діловодства¹⁴. Розроблення пропозицій для подальшого удосконалення організаційних умов підвищення ефективності впровадження нових форм роботи з документами у галузях народного господарства було одним із важелів економічної науки, оскільки в кінцевому підсумку від пришвидшення впровадження досягнень науки і техніки, як тоді планувалося, залежало подальше зростання економіки, підвищення ефективності і якості роботи в цілому.

Упродовж 1964–1967 рр. Українською філією на базі Укрраднаргоспу, Ради Міністрів УРСР, наукових та адміністративних установ, організацій, підприємств УРСР було здійснено економічні документознавчі розвідки з дослідженням організації діловодства та його механізації як ефективного чинника економічного розвитку, опрацювання проблем уніфікації та стандартизації управлінської документації, розроблення й удосконалення класифікаторів питань діяльності апаратів управління і документування управлінської інформації.

Для удосконалення організації управлінської праці і діловодства в системі управління промисловістю були розроблені рекомендації щодо спрощення документообігу¹⁵; для органів планування та управління, установ і підприємств були розроблені системи документування й документстворення із урахуванням можливості застосування обчислювальної та організаційної техніки¹⁶; розроблений проект Інструкції з організації діловодства, звітності і контролю виконання в науковій установі¹⁷; було репрезентовано основні положення з організації документообігу, реєстрації й контролю за виконанням документів із застосуванням оргтехніки в центральних установах союзної республіки¹⁸ тощо.

Здійснений системний аналіз стану діловодства, документообігу та роботи служб діловодства дозволив фахівцям Української філії визначити основні напрями механізації діловодства і адміністративно-управлінської праці працівників у сфері керування промисловістю¹⁹. Проведені теоретичні дослідження і практична перевірка отриманих результатів в апараті Держплану УРСР і деяких адміністративних установах УРСР дозволили розробити методи організації діловодних процесів і визначити кількість співробітників, що здійснюють ці процеси таким чином, щоб забезпечити оптимальне функціонування цих установ²⁰. Проте, враховуючи яскраво виражений “випадковий” характер кількості документообігу установи та пов’язані з цим діловодні процеси, детерміновані методи розрахунку організації діловодних систем не були в строгому сенсі науково обґрунтованими, а розрахунки, отримані за допомогою цих методів, давали приблизне уявлення про функціонування діловодства в цілому²¹.

Результатом дослідження проблем уніфікації та стандартизації управлінської документації були розроблені основні наукові принципи уніфікації, що виявлялося в:

- досягненні одноманітності документів в межах системи документації;
- в централізованому рішенні проблеми;
- в єдності методологічного та організаційного керівництва;
- в установленні контролю зі сторони вищих органів управління²².

Важливим внеском фахівців у створення та функціонування ЄДСД була участь в розробленні проекту розділу ЄДСД, присвяченому дослідженню групи документів, що створюються в процесі організаційно-розпорядчої діяльності, порядку їх ініціювання, оформлення, виготовлення і користування²³. Фахівці філії розробили основні принципи уніфікації і стандартизації управлінської документації та проектування нових форм документів, які могли б певним чином замінити різноманітність службових листів, розробили бланки та типові тексти²⁴, навели формуляри-зразки організаційно-розпорядчої документації, тощо.

Ними було сформульовано основні положення документування організаційно-розпорядчої діяльності, запропоновано систему класифікації і визначено склад документів, що створювалися в процесі цієї діяльності, наведено їх формуляри-зразки і для 12 найуживаніших документів розроблено проекти стандартів²⁵. В основу дослідження була покладена практика документування в установах і організаціях та досвід, накопичений у цьому напрямі, науково-дослідними установами.

Узагальнення накопиченого досвіду під час дослідження варіантів чинних у 1920–1960-х рр. в СРСР відомчих класифікаторів питань діяльності дозволило створити вдалий відомчий класифікатор з урахуванням системного підходу до подальшого його проектування та розвитку²⁶. На прикладі Укранаргоспу як важливої керівної установи УРСР співробітниками Української філії було здійснено дослідження організації управлінської праці і діловодства та розроблено надзвичайно вдалий відомчий класифікатор питань діяльності апарату управління Укранаргоспу. В класифікаторі визначено ознаки класифікації питань діяльності, порядок їх розміщення, технологія роботи з класифікатором тощо. Створення цього відомчого класифікатора дозволяло виявити шляхи досягнення інформаційної сумісності автоматизованих систем управління. створення класифікаторів у 1960–1970-х рр. спрямовувалось на формалізацію інформації і перетворення її на форму, зручну для введення в обчислювальні машини.

Впровадження в практику управління народним господарством СРСР на початку 1960-х рр. автоматизованих систем управління спонукали Українську філію здійснювати аналіз документальних інформаційних потоків з метою дослідження процесів і законів передавання, розподілення, опрацювання і перетворення інформації, тобто застосовувати інформологічні підходи. Саме поняття “інформологія” формувалося в різних науках, породжуючи різноманітність поглядів науковців та полеміку як щодо сутності науки, так і щодо природи поняття “інформація” і полісемію цього слова²⁷. Класичне визначення завдання науки інформології сформульоване в 1970-х рр. В. Сіфоровим, як “вивчення процесів кодування, декодування, запам’ятовування, зберігання, пошуку, доставляння, порівняння, відображення, виробництва, перетворення, споживання інформації”²⁸.

Інформологічні напрями документознавчих досліджень Української філії здійснювалися в контексті розроблення структури керування виробництвом та створення автоматизованих систем управління на прикладі аналізу потоків управлінської та профільної документації. Зокрема аналіз потоків планово-економічної інформації в УРСР у 1960–1980 рр. виконувався на прикладі галузі моделювання народногосподарського планування²⁹. З метою розроблення автоматизованої системи нормативів та підгалузевих систем були визначені види і зміст нор-

мативної інформації, що функціонувала в галузях народного господарства, розроблено принципи проектування систем опрацювання інформаційних даних, які створювалися для оперування цією інформацією та на їх основі здійснено планові розрахунки. Крім цього, було виокремлено основні типи інформації, що підлягали опрацюванню, а потім для кожного типу було запропоновано унікальний алгоритм опрацювання.

Спеціалісти Української філії застосовували основи та принципи інформологічного підходу для побудови інформаційної моделі діловодства. Під час дослідження діловодства як системи, було сформульовано основні принципи організації діловодних процесів, діловодні функції охарактеризовані кількісними параметрами, які дозволяли оцінити обсяги трудовитрат на їх виконання, визначено параметри потоків документації та їх розподіл на елементарні потоки³⁰.

Продовженням оптимізації діловодства установи як системи документального обслуговування стало розроблення пропозицій з удосконалення документальних форм планових і господарських органів для рівнів: підприємство – УРСР – СРСР³¹. На прикладі потоків управлінської та профільної документації гірничої галузі під час створення автоматизованої системи оперативного планування і управління виробництвом були розроблені загальні положення щодо профільної документації, типові документи і методи розрахунків³². Наводиться діюча на той час і проектна документація, макети перфокарт, представлені алгоритми розрахунків. Наукові розробки з кожного виду ресурсів подано у вигляді детальних алгоритмів, які планувалося впроваджувати на машинних програмах на обчислювальних центрах установ. З метою розроблення методик для опрацювання значних обсягів інформації, що були необхідні ланкам управління для прийняття рішень, було розроблено інформаційне забезпечення для автоматизованих системах управління на рівні планування від підприємств до Держплану СРСР³³.

Починаючи з 1970-х рр., одним із напрямів наукових досліджень Української філії було створення та удосконалення системи уніфікованих форм первинної та планової документації, зокрема для опрацювання її на обчислювальних машинах з метою застосування в автоматизованих системах виробництва³⁴. Так, для рівнів: підприємство – республіканське міністерство – Держплан УРСР – Держплан СРСР було розроблено первинні форми документів, а галузеві форми планової документації максимально ідентифіковані відповідно до уніфікованих форм Держплану СРСР³⁵. За результатами роботи підготовлені таблиці уніфікованих форм планової документації, що рекомендувалися для використання Держпланом УРСР і республіканським міністерствам УРСР під час складання річних планів³⁶. Крім системи уніфікованих форм первинної та планової документації, було розроблено республіканські класифікатори норм і нормативів³⁷.

Як результат досліджень потоків інформації, була створена автоматизована система оперативного планування і управління виробництвом на Інгuleцькому гірничозбагачувальному комбінаті з використанням математичних методів і засобів обчислювальної техніки³⁸. Результати були передані для впровадження обчислювальному центру Інгuleцького гірничозбагачувального комбінату³⁹.

Розробляючи систему планування і керування підприємствами вугільної промисловості на основі застосування електронно-обчислювальної техніки, разом з комбінатом “Укрзахідвугілля” та обчислювальним центром Держплану УРСР були проведені дослідження на базі Львівсько-Волинського вугільного басейну. Дослідження проводилися з метою упорядкування інформації, її систематизації, побудови алгоритмів і програм розрахунків на ЕОМ основних розділів техпромфінплану⁴⁰. Також було підготовлено проекти автоматизованої підсистеми збору, накопичення і оновлення інформації з формами витрат і розрахунку потреб матеріальних ресурсів основного виробництва для залізничної галузі⁴¹ та паливно-енергетичного господарства⁴², а також для всієї промисловості республіканської підлеглості УРСР.

Здійснений аналіз потоків інформації і взаємозв’язків між плановими розрахунками давав можливість проводити класифікації розрахунків⁴³ з можливістю їх формалізації для запровадження загальної схеми розроблення народногосподарських планів і алгоритмізації планових розрахунків у Держплані УРСР відповідно до мережевих моделей, які описували технологію планування і дозволяли реалізувати системний підхід під час створення автоматизованої системи планових розрахунків⁴⁴.

Під час розробки інформаційного забезпечення автоматизованих систем управління (далі – АСУ) та їх підсистем і завдань⁴⁵ фахівці Української філії досліджували проблеми уніфікації документів і використання класифікаторів інформації⁴⁶. Уніфікація первинних документів і машинограм призводила до взаємодії “входу” і “виходу” АСУ різних рівнів, сприяла типізації інформаційного забезпечення, що в результаті сприяло одержанню економічного ефекту⁴⁷. Економічний ефект мав виявлятися за рахунок скорочення кількості документів та покращання їх сприйняття, а також за рахунок скорочення робіт з програмування, економії робочого часу і зарплати⁴⁸.

Таким чином, документознавчі дослідження Української філії були тісно взаємопов’язані з удосконаленням інформаційного забезпечення управління в 1960–1980-ті рр., що передбачало типологізацію та уніфікацію управлінських документів, класифікування та кодування інформації задля безперервної оптимізації функцій управління та отримання вагомих економічних результатів.

Як бачимо, характерною рисою наукових досліджень фахівців Української філії був безпосередній зв’язок з практичними завдання-

ми, що ставилися перед промисловим виробництвом. Дослідження проблем діловодства базувалося на економічних експериментах, які здійснювалися безпосередньо на підприємствах чи в органах управління. Методичною основою цих досліджень був метод економіко-математичного моделювання, що давав можливість забезпечити формалізацію і кількісну оцінку економічних процесів⁴⁹. Результати проведених досліджень надавалися установам, на базі яких здійснювалися дослідження, для впровадження їх у виробництво з метою отримання вагомих економічних результатів⁵⁰.

Роль діяльності Української філії у розвитку та становленню документознавства полягає у розробленні одними з перших в УРСР проектів нормативно-правових актів, методичних вказівок, рекомендацій щодо нормування та організації діловодства з урахуванням можливості опрацювання на обчислювальній техніці до впровадження ЄДСД. Дослідження інформаційних потоків, їх систематизація під час розроблення проектів автоматизованих систем нормативів та підгалузевих систем здійснювалося для вирішення конкретних народногосподарських завдань. Проте, зважаючи на слабку матеріально-технічну базу, повною мірою ці дослідження не могли бути впроваджені у виробництво.

Здійснення поглибленого історіографічного аналізу наукової продукції Української філії та висвітлення етапів розвитку і мотивів здійснення її економічних та інформологічних напрямів документознавчих досліджень в УРСР у 1960–1980-х рр. дозволяє розкрити джерела наповнення змісту документознавства раннього періоду та визначити ступінь значущості у цьому процесі українських дослідників.

¹ Кулешов С., Загорецька О. З історії документознавства в Україні // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД ; [редкол.: І. Б. Матяш (голов. ред.) та ін.]. – К., 2008. – Т. 16. – С. 78.

² Горєва В. В. Дослідницька діяльність Української філії науково-дослідного інституту планування у сфері економічних документознавчих досліджень // Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД ; [редкол.: С. Г. Кулешов (голов. ред.) та ін.]. – К., 2010. – Т. 18. – С. 63–69.

³ Горєва В. В. Інформологічні дослідження в документознавстві в Україні у 60–70-і роки ХХ ст. (на прикладі досліджень Української філії науково-дослідного інституту планування і нормативів при Держплані СРСР в м. Києві) // Архіви України. – 2011. – № 2–3. – С. 46–56.

⁴ Бездрабко В. В. Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток: [монографія]. – К.: Четверта хвиля, 2009. – С. 29.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 5121, оп. 1, спр. 1. арк. 1–3.

⁶ Там само, спр. 6, арк. 1.

⁷ Там само, арк. 2–4.

⁸ Там само, історична довідка, арк. 1.

- ⁹ Там само, спр. 147, положення про Українську філію НДПіН, арк. 1–7.
- ¹⁰ Там само, спр. 23, арк. 8.
- ¹¹ ЦДАВО України, ф. 5121, оп. 2, спр. 91, 105 арк.
- ¹² Там само, спр. 90, 76 арк.
- ¹³ Там само, спр. 54, арк. 5.
- ¹⁴ Там само, спр. 35, 63 арк.
- ¹⁵ Там само, спр. 31, 63 арк.
- ¹⁶ Там само, спр. 48, 63 арк.
- ¹⁷ Там само, спр. 53, 87 арк.
- ¹⁸ Там само, спр. 47, 121 арк.
- ¹⁹ Там само, спр. 28, 123 арк.
- ²⁰ Там само, спр. 29, 117 арк.
- ²¹ Там само, арк. 80–85.
- ²² Там само, спр. 69, 134 арк.
- ²³ ЦДАВО України, ф. 5121, оп. 1, спр. 14, арк. 10.
- ²⁴ ЦДАВО України, ф. 5121, оп. 2, спр. 30, 75 арк.
- ²⁵ Там само, спр. 48, 63 арк.
- ²⁶ Там само, спр. 81, 105 арк.
- ²⁷ *Чуринов Н. М.* Философские основания информологии - Красноярск: Краснояр. ун-та, 1990. – 236 с., *Коган В.З.* Маршрут в страну информологию. – М.: “Наука”, 1985. – 160с., *Извозчиков В. А.* Этимология и смысл понятия “информология” // Наука и школа. – 2005. – № 1. – С. 25–29.
- ²⁸ *Сифоров В. И.* Методологические вопросы науки об информации. – Вопросы философии. – 1974. – №7. – С. 106–109.
- ²⁹ ЦДАВО України, ф. 5121, оп. 2, спр. 155, 176 арк.
- ³⁰ Там само, спр. 89, 119 арк; спр. 57, 217 арк.
- ³¹ Там само, спр. 123, 62 арк.
- ³² Там само, спр. 197, 70 арк.
- ³³ Там само, спр. 173, 160 арк., спр. 174, 325 арк.
- ³⁴ Там само, спр. 200, 57 арк., спр. 236, 37 арк.
- ³⁵ Там само, спр. 187, 238 арк.; спр. 242, 178 арк.; спр. 285, 30 арк.
- ³⁶ Там само, спр. 305, 29 арк.;
- ³⁷ Там само, арк. 12; спр. 452, 50 арк.; спр. 468, 66 арк.
- ³⁸ Там само, спр. 45, 254 арк.
- ³⁹ Там само, оп. 1, спр. 23, арк. 14
- ⁴⁰ Там само, оп. 2, спр. 115, 68 арк.
- ⁴¹ Там само, спр. 122, 138 арк.
- ⁴² Там само, спр. 125, 95 арк., спр. 126, 75 арк.
- ⁴³ Там само, спр. 57, 217 арк.
- ⁴⁴ Там само, спр. 155, 176 арк.
- ⁴⁵ Там само, спр. 136, 206 арк., спр. 145, 98 арк.; спр. 193, 50 арк.; спр. 195, 35 арк.
- ⁴⁶ Там само, спр. 197, 70 арк.
- ⁴⁷ Там само, спр. 209, 209 арк.; спр. 212, 91 арк.
- ⁴⁸ Там само, спр. 227, 155 арк.
- ⁴⁹ Там само, оп. 1, спр.23, арк. 2.
- ⁵⁰ Там само, спр. 7, арк. 30.

Проанализирована исследовательская деятельность украинского филиала НИИ планирования и нормативов при Госплане СССР в г. Киеве в сфере экономических и информологических документоведческих исследований. На основе проведенного историографического анализа научной продукции Украинского филиала освещаются документоведческие разведки этой институции, которые осуществлялись в СССР в 1960–1980-х гг.

Ключевые слова: экономические документоведческие исследования; информологические документоведческие исследования; делопроизводство; унификация и стандартизация документации; информационные потоки; автоматизация и оптимизация управления.

The author analyses the research activity of the Ukrainian Branch of Research Institute of Planning and Norms under the State Plan of USSR in the Kyiv City in the field of economic and informological documents studying. On the basis of made historiographical analyses of the scientific products of the Ukrainian Branch the article highlighted the document studying researches of this institution, made in Ukrainian SSR during 1960–1980.

Keywords: the economical document studying researches; informological document studying researches; record keeping; the unification and standardization of documents; the informational flows; the automatization and optimization of management.